

és ellenreformáció, barokk és rokokó, fejedelmi abszolútizmus és forradalmak, mint nagy európai eszmé-áramlatok eljutottak hozzánk, de a magyar határon túl keletre és délre rendszerint nem jutottak, ez mutatja, hogy hol voltak és hol vannak az európai művelődés végső határai. A pécsi és gyulafehérvári székesegyház, a kassai dóm épügy határkövei a nyugati civilizációnak, mint a magyar jezsuiták barokk templomai és kollegiumai, az Esterházyak és Graszalkovichok rokokó kastélyai."

Az egyháztörténelem teendőivel kapcsolatban ismét tömör áttekintést kapunk a primásság sorsáról az utóbbi, mintegy harmadfélszázad alatt, s 17–18. századi főpapjainknak túlnyomólag olasz, részben pedig bécsi méritésű kultúrája után a beszéd menete az erdélyi református papok és politikusok északnyugati (német, holland és skót) iskolázottságára fordul, s kijelöli a történetírás feladatait az erdélyi politika pregnáns képviselői (Bethlen Miklós, Teleki Mihály) munkáinak, s levelezésének kiadása körül, mi egyébként csak betetőzése lesz egy már régebben folyó publikációnak.

Szintén régebbi vállalkozása a Társulatnak a „Történelmi életrajzok” címen ismeretes sorozat. Folytatni fogják ezeket is, de immár különösebb tekintettel az újabbkori magyar történelem vezető egyéniségeire. A közelebbi mult általában csak most kezd igazán történelmi studiummá válni s hosszú sorozat fogja követni az első felelős kormány (a Batthyány-kabinet) államiratainak kiadását, min Károlyi Árpád, a nagy tiszteletben álló kiváló történetíró, ezidőszereint dolgozik.

Nagy katasztrófa után vagyunk. Sietve kell biztosítanunk a tudományos munka folytonosságát. A Történelmi Társulat elnöke intő példaként utal a súlyos felelősségre, mely a mohácsi vész nemzedékét terhel azért, hogy a szerencsétlenség bekövetkezéssel nem tudta korábbi műveltségünk folytonosságát fenntartani. Őt, s a Társulatot ily felelősség nem fogja terhelni. „A vetés érőben van — mondja beszéde végén hittel s bizalommal. — A Történelmi Társulat erejének tudatában nyugodtan néz a jövőbe. A trianoni béke minden poklán át sem tudják ellen-

feleink meggátolni, hogy a magyar művelődést megmentsük!”

Adja Isten, hogy úgy legyen!

x.

Egy nap Arany János életéből. (Dóczy Jenő könyve, Athenaeum, Modern Könyvtár.) Költőt szépirodalmi mű tárgyául venni nem éppen ritka jelenség. A magunk irodalmában csak arra a sok életrajzi regényre, novellára, drámára utalunk, mely Balassa, Zrínyi, Bessenyei, Kisfaludy Sándor és mások életét, vagy életük egy szakaszát öltözteti költői mezbe, nem feledkezvén meg Petőfiről, kit már ezelőtt is, ma pedig, a századévi emlékünnepek során még inkább, jól-rosszul megtettek valamely irodalmi mű hőisének. E művek főcélja rendszerint olyan irodalmi alkotás, melynek tárgya „esetleg” éppen a költő; *valaki* az elmúlt időkől, aki, akár egy más történeti alak, alkalmas a képzelet munkáját megindítani s egy költői műben testet ölteni. Olyan irodalmi mű, melyben nem az irodalmi alkotás a végcél, hanem magának a költőnek belső megláttatása, sokkal ritkább dolog. Az újabbak közül Herczeg Ferenc *A költő és a halál* című jelenetere mutathatunk rá, melyben Petőfi életelve fejlik ki egy válságos időpercben (rokon vele a hatalom elvének kérdése Etele lelkében, a költőnek *Csoda* című rajzában). Valamivel régibb Babits Mihály *A lírátor* című finom játéka, mely Kazinczyt mutatja be fogságából való hazatérte után, irodalmi harcainak küszöbén, a család ellenséges hangulatának közepette.

Ezekhez a művekhez áll legközelebb Dóczy Jenő könyvecskéje. Szerzőjét eddig mélyenjáró tanulmányok írójának ismertük; éles elemzés, kiművelt ízlés és finom művészi megérzés jellemezte írásait. Merte a régibb írókat érdemük szerint megítélni, s merte az újabbakat is méltányolni. *Egy nap Arany János életéből*: nem önmagáért való irodalmi alkotás. Az író távol tartja a képzelet szabad leleményét; levelek, emlékiratok, egykorú hírlap s egyebek apró adataiból illesztí egybe ezt a meghitt rajzot — szerzője intériernek nevezi —, mely 1854 őszének egy esős délutánján odavarázsolja az olvasót Nagykorösrre, Aranyék családi és baráti körébe. A kiegészítő és

megjelenítő képzetnek bájos műve ez: csupa adatszerű valóság és mégis művészi alkotás, ennek mindennemű igénye nélkül. Ez egyik legnagyobb érdeme. A multat teljesebben jelennek érezzük, megelevenülnek „a hajdani képek, mint egykor oly élők, mint egykor oly épek“; s felébrednek az érzelmek is, az idő hangulata, borúsán és derűsen, élet-szerű melegséggel.

Elkísérjük a költőt az iskolától hazáig, Nagykőrös sáros utcáján; mellette körül köre ugrál fia, Laei, vigyázva, hogy eszímáját be ne keverje. (Ez férfi korában is megvolt benne; e sorok írójának volt alkalma egyszer vele járni a Városligetben, s feltűnt neki, milyen óvakodva került az út nedves foltjait.) Útközben betérnek a patikába, hogy Károlyi doktor orvosságát megcsináltassák, mert a költő lelkére ránehezedett a töprengések kínos gyötrelme, a hypochondria. Otthon a feleség kímélő szeretete, a családi kör melege egy kissé elhajtja a borút homlokáról; de mikor ebéd után magára marad, megint megrohanják a kételyek; különösen bántja, hogy a minap megjelent „Toldi Estéjének“ fogadtatásáról még egy hangot sem hallott. Ez bénítja munkakedvét és „Csaba“ tervét egy lemondó jegyzettel fiókjába teszi s lelki állapotát néhány csüggedt sorban rögzíti meg: „Meddő napok...“ De ekkor Pestről betoppan Gyulai Pál, akinek van kulcsa Arany zárkózott lelkéhez; kivieszi belőle aggodalmait, látszólagos ellenmondásaival, tréfás korholásával fölpezsdíti ernyedő kedvét; előkerülnek az irodalom bajai, egy vezetől folyóirat szükségése, s bármennyire szabadkozik is Arany, a lapszerkesztés, a Pestre költözés gondolatát belelopja lelkébe. Szilágyi Sándor és Kemény Zsigmond érkezése új táplálékot ad a társalgásnak, vitatkozásnak; az irodalom tárgyalása kibővíti az egész nemzeti élet körére. Szilágyi tréfáit, Gyulai csipős megjegyzéseit Kemény súlyos szavai váltják föl s Aranyt is egy-egy megnyilatkozásra bírják. Ez üdítő, zsongító eszmecserében leoldódnak a költő kedélyéről a hypochondria bilincsei. Mire Aranyé a gyerekekkel megívó egyszerű, de bensőséges szívességgel vendégeli meg férje barátait, a borús arcról a felhők minden árnya eltűnt. Arany

német kollegája, Weisz János hozza Eötvös levelét, „Toldi Estéjének“ magasztaló üdvözlésével, Szilágyi Sándor pedig odavezényli a diákbandát, mel' az alacsonyboltú szobában eljátssza a tilos Rákóczi-indulót. A baráti társalgás, az eleven eszmecseré, a költői siker, a magyar zene hatása alatt életre kelnek a költő lelkében Csaba hadai s megfogán az „Előhang“ látomása.

Mindez mesterkéletlenül folyik az író tollából, őt magát nem is halljuk, csak személyeit; amit azok gondolnak és beszélnek, az nem koholmány, hanem csupa hiteles nyilatkozat műveikből és leveleikből, mégis természetesen folyik a helyzetből és hangulatából. S a jeleneteknek nagy hátterük van; a körösi szűk lakás kitágul s magába fogadja korának nagyjait, nemcsak a jelenlevőket, hanem azokat is, akik távol vannak; ott hullámszanak annak az időnek aggodalmái és reményei s a távolból odahallatszanak Szebasztapol ágyúí, melyekhez a kör a nemzeti megváltás gondolatát fűzte.

A mű nem célzatos iránymű, mégis a viszonyok sokirányú hasonlósága alkalmoszerűvé tesz nem egy szót, mely ma is súlyosan hangzik. A személyek jellemzése eleven és találó; némelyiké, például Gyulaié olyan, mintha az író még személyesen ismerte volna javakorában. A kört kitűnően kiegészíti Aranyé, a szerető és aggódó feleség, a jó háziasszony és megértő „pályatárs“, még a két virgonc gyerek, kiknek eleven szemei bele-beleesilognak a képbe. Nemcsak érdeklődéssel és élvezettel, hanem helyenként mély megindulással követjük e rövid nap történetét, melynek borús hangulata végül harmóniában oldódik fel s új, nagy távlatot mutat a költő további életére. A rajz elején Arany rajza talán komorabb a valónál, különösen az idegekkel való érintkezésében; ennyire csüggedtnek, szinte reményvesztettnek csak tíz évvel később, Juliska betegségeiben és halála után bírjuk elképzelni. Arany arcképe, mely a könyvet díszíti, nem az ötvenes évekből való, hanem 1863-ból, Juliska menyasszonyága korából, tehát Aranynak legboldogabb idejéből. Az előadás mindenben símul a tárgyhoz, kor-

szerű; csak itt-ott cseppen beléje egy újabb keletű szó.

Azt hiszem, nem lesz a könyv olvasói közt olyan, aki ne azzal az érzéssel tenné le kezéből, hogy szép és nemes élvezete volt. Az irodalom ismerőjét pedig megkapja az a nagy gondosság, a hűség a részletekben. A könyv anyagát a szaktudós lelkiismeretessége gyűjtötte egybe s a művész ihlete forrasztotta szerves egésszé. Magamagát fosztja meg mély élvezettől az, aki nem olvassa el.

Tolnai Vilmos.

Újabb elbeszélők. (B. Podmaniczky Pál, Bartóky József, Balogh Endre.) Gyulai Pál a kilencvenes években kétszer is megtámadta a novella modern formáját, a tárcaelbeszélést, vagy más szóval a rövid *rajzot*. Kényes esztetikai érzéke tiltakozott az ellen, hogy az író kénytelen legyen szélesebb elbeszélői kedvét, részletezőbb lélekábrázolási képességét szűkreszabott keretek közé szorítani. E tiltakozásra Gyulainak mindenestre jó oka volt, nem vette azonban figyelembe, hogy itten egy erős és tudatos művészi fejlődésről van szó. A régi, teljesebb ábrázolású novella helyett ez új forma éppen a maga összeszorítottságával, töredékesebb ábrázolásával akart új művészi hatások új kifejező eszköze lenni. S ezt az erőteljesen nekilendült formatörökvést nem is sikerült Gyulainak megakasztania. Most azonban, amikor kelleténél inkább benne úszunk az elbeszélésnek ebben a keskenyre szűkült formapatakjában, igazán itt volna már az ideje a fordultnak, amely valahogyan folyammá egyesítse e kis novella-erecskéket. Távrolról sem akarunk poétikai szabályokat kényszeríteni íróinkra, de azt hisszük, hogy éppen ennek a hézagos, erősen körülhatárolt formának nyűge lehet sokszor zabolázó hatású rájuk, amikor tárgyukhoz, mondanivalójukhoz, írói maguk kifejezéséhez bővebb megformálási mód illenek.

Most is három kötet akadt kezünkbe három újabb novellistánktól, kiknek mindegyike a formának hódol, s csak itt-ott érezzük, hogy — éppen a maguk írói egyénisége érdekében — lázadozni próbálnak el-

Báró Podmaniczky Pál a magyar

társadalmi életnek igen tiszteletreméltó alakja. Tiszta lelkű, nagyhatású prédikátor. Most mint novellista lép a közönség elé *Megnyílt szemek* című kötetével. (Bethania kiadása. Budapest, 1923.) E gyűjteménynek tizenegy darabja a magyar nemzet történetének különböző koraiból ragad ki elbeszélés-témákat — a pogány időkől egészen napjainkig. A szerző művelődéstörténeti tanultsága igazán respektust keltő, s tárgyai is vonzóak és megkapók. Mindegyik egy-egy lelki megtérést, Isten felé fordulást akar ábrázolni. De amire főképen kíváncsiak volnánk, éppen e lelki átalakulások — vajjon a formának szűkreszabottsága vagy egyéb okok miatt? — szóval éppen ezek nincsenek meggyőző módon bemutatva. Pusztán el kell hinnünk őket, mint ahogy az egyik elbeszélés hőse, János fráter mondja Assisi szent Ferencnek reá tett hatásáról, hogy t. i. beállott a Szegénység asszonyának apródjává, mert a szentnek „elhitte, hogy ennek a szolgáltnak drágalátos, édes a jutalma“. Persze nem valami teológiai-filozófiai fejtegetés híjját sajnáljuk, hanem a lelki elemzését, ami nélkül ez átalakulások pusztán esetlegesek és véletlenszerű hatásúak maradnak. — Stílusán is a prédikatori modor érzik. Lendület, hæv lüktet a sorokban és például leghosszabb elbeszélésének, a *Békességnek* pár lapja (110–112. l.) megragadó szónoklat lehetne, — sokszor azonban az írói kifejezés kissé laza marad. S ezt a kiváló hitsszónok alkalmasint azért nem érzi, mert ő a szószeiken az ilyen szépen elgondolt, de kevesebb gondal megfogalmazott sorokat is változatosan és megkapóan tudná elmondani. A szónokot segíti az előszó, a hang, a gesztus és egyéniségének varázsa, de a papíroson maguknak a szavaknak, az egymás mellé rakott mondatoknak kell a stílusba színes életet lehelni. Pedig igazán kár, hogy a szerző érdekes és mély mondanivalói nem kaptak művésziesebb formát. Mert a jeles prédikátor az Isten felé való emelkedéshez méltán választotta eszköznek a művészetet, — de hogy ebbeli célját valóban elérje, valódibb művészi alkotásra kell törekednie.

Bartóky József elbeszélés-kötetének címe: *Télben*. (Budapest, 1923.)